

Thuis in de transformerende wijk

Een kwalitatieve verkenning naar de invloeden van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling op thuisgevoelens en hoe ontmoetingsvriendelijke ontwerpen hier een bijdragen aan kunnen leveren

(Keizer Koopman et al., 2021)

Naam: Remco Tacken

Studentnummer: 583092

Supervisor: Sander van der Ham

Onderdeel: Masterscriptie

Master: Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Erasmus Universiteit Rotterdam

Datum van inleveren: 19-06-2022

Aantal woorden: 9869

Excl. verwijzingen

Abstract

Thuisgevoel staat door maatschappelijke ontwikkelingen als individualisatie en de woningnood in toenemende belangstelling van zowel het sociaal als fysiek domein. Onderzoeken naar thuisgevoel zijn echter met name vanuit sociologisch perspectief uitgevoerd, terwijl thuisgevoel directe verbanden kent met de fysieke leefomgeving. Dit kwalitatieve onderzoek slaat een brug tussen het sociaal en fysiek domein door inzicht te geven in hoe binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen invloed hebben op het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Daarnaast wordt inzicht gegeven in hoe principes van thuisgevoel zich ruimtelijk laten vertalen. Aangezien thuisgevoel contextafhankelijk is en dit onderzoek tastbare resultaten nastreeft fungeert de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland te Rotterdam-Zuid als casus. Data is vergaard middels interviews met betrokken professionals uit zowel het sociale als fysieke domein. Daarnaast heeft een focusgroep met gevestigde bewoners uit Carnisse plaatsgevonden. Uit de verzamelde data is gebleken dat er een direct verband bestaat tussen het thuisgevoel van gevestigde bewoners en een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Om een gebiedsontwikkeling bij te laten dragen aan het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners zijn drie inzichten geformuleerd. Ten eerste kan worden geconcludeerd dat de kwaliteit en frequentie van ontmoetingen onlosmakelijk verbonden zijn met het behoud van thuisgevoel. Ten tweede is gesteld dat gevestigde bewoners harde (fysieke) grenzen van thuisgevoelens ervaren. Ten derde is gebleken dat gevestigde bewoners het gevoel dienen te hebben dat zij gehoord worden door betrokken professionals om een gebiedsontwikkeling ook als thuis te laten voelen. Reflecterend op Carnisse Eiland kan worden gesteld dat de gebiedsontwikkeling, in de huidige vorm, niet bijdraagt aan het thuisgevoel van gevestigde bewoners.

Trefwoorden: thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling, ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes, integraliteit

I. Introductie

1.1 Aanleiding

Steeds vaker spreken (concept)ontwikkelaars in het fysieke domein ambitie uit waarin wordt gesteld dat de creatie van een ‘thuis’ voor gebruikers het einddoel is (Amvest, 2019). Hiermee overbruggen deze partijen het fysieke domein en wordt de link met het sociale domein gelegd. Echter blijkt dat er nauwelijks informatie bekend is waarin de link tussen het fysieke en sociale domein aangaande de creatie van thuisgevoel daadwerkelijk hard wordt gemaakt (Aelbrecht & Stevens, 2019). Wel wordt verwacht dat de fysieke en sociale omgeving en thuisgevoel verbanden met elkaar hebben (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). Deze verbanden gaan bijvoorbeeld in op ruimtelijke herkenbaarheid, community's en sociale interacties. De focus op ontmoeting en sociale interactie is tot op heden vaak de wijze waarop (concept)ontwikkelaars vorm geven aan thuisgevoel (Mantingh, 2021). Dit doen deze partijen door de openbare ruimte zo te ontwerpen dat wordt verwacht dat deze ontmoetingen faciliteren en stimuleren, ook wel ontmoetingsvriendelijk ontwerpen genoemd. Hiermee wordt ingezet op de creatie van thuisgevoel van nieuwe bewoners, maar is het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners onderbelicht (Duyvendak & Wekker, 2015). Dit onderzoek gaat om deze redenen in op het verband tussen het behoud van thuisgevoel voor gevestigde bewoners, binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de manier waarop ontmoetingsvriendelijke ontwerpen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen bij kunnen dragen aan de sociale interacties en daarmee het ervaren thuisgevoel.

Dat thuisgevoel in grotere mate van belangstelling staat is een gevolg van een samenloop van omstandigheden. Zo constateert het CBS (2018) een toenemende trend in het aantal alleenstaande, waardoor eenzaamheid een belangrijk aandachtspunt wordt. Vooral in steden komt deze individualiseringstrend tot uiting (CBS, 2018). Thuisgevoel in de stad en met buurtbewoners kan er aan bijdragen dat de kans op eenzaamheid wordt verkleind. Uit rapportage van het Kwaliteitscentrum Woningcorporaties Huursector (KWH, 2020) blijkt dat in ieder geval voor huurders geldt dat zij vaker geneigd zullen zijn contacten op te zoeken als zij thuisgevoel ervaren. Buurten dienen hierbij wel zo ingericht te zijn dat deze ontmoetingen ook faciliteren. Het faciliteren van ontmoetingen is daarmee een kansrijke focus voor binnenstedelijke gebiedsontwikkeling om thuisgevoel te beïnvloeden. Deze kans kan daarnaast hand in hand gaan met de verdichtingsopgave die de regering ambieert. Zo is het doel om de woningbouw te versnellen om de gevolgen van de woningnood te minimaliseren (Ministerie van Algemene Zaken, 2022). Door de vraag naar woningen neemt de druk op de openbare ruimte toe, terwijl de openbare ruimte bij uitstek de plaats is waar ontmoetingen kunnen worden gestimuleerd (Duyvendak & Wekker, 2015).

Voor de gevestigde bewoners kunnen de reeds genoemde trends druk uitoefenen op hun thuisgevoel. Om toenemende mate van eenzaamheid en processen als (in)directe displacement

te voorkomen dienen zij ook te worden voorzien in hun behoeftes. Zowel Felder (2021) als Duyvendak en Van der Graaf (2009) stellen dat het thuisgevoel van de gevestigde bewoners onder druk kan komen te staan door stedelijke vernieuwingen met verhuisbewegingen, verminderde sociale cohesie en een grotere kans op eenzaamheid als gevolg. Dit omdat herkenbare objecten en mensen mogelijk verdwijnen wat gevoelens van onzekerheid met zich mee brengt (Felder, 2021; Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Het behoud van thuisgevoel is met deze gedachte tweeledig; zowel sociale als fysieke elementen zijn van invloed op het thuisgevoel van gevestigde bewoners.

Wanneer thuisgevoel geen rol kent in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling is er het gevaar van indirecte displacement. Dit betreft het principe dat gevestigde buurtbewoners zich niet meer met de wijk kunnen identificeren waardoor de mate van thuisgevoel afneemt. Met als gevolg dat de verhuisbewegingen toenemen, waarmee thuisgevoel en sociale controle verloren gaat (Mehdipanah et al., 2017). Wanneer er wel ruimte is voor thuisgevoel worden tegenovergestelde trends waargenomen. Binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen zijn niet per definitie een bedreiging voor de mate van thuisgevoel (Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Wanneer gevestigde bewoners serieus en met zeggenschap worden meegenomen in participatieprocessen blijkt dat er een reële kans is dat het thuisgevoel en de ruimtelijke kwaliteit toeneemt, naast dat het ontwerp sociale interacties dient te stimuleren (Duyvendak & Van der Graaf, 2009).

Tot op heden is het vaak lastig gebleken om zowel het fysieke domein (projectontwikkelaars, stedenbouwkundige, architecten etc.) als het sociale domein (sociologen, buurtcentra, afdeling sociale zaken gemeente etc.) in synergie aan thuisgevoel te laten werken in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Vaak weten beiden domeinen elkaar lastig te vinden, spreken zij een andere ‘taal’ en acteren zij in verschillende fases. Zo is het fysiek domein al in de eerste stadia betrokken bij ruimtelijke ontwikkelingen en haken sociale instanties aan wanneer de eerste mensen er gaan wonen of pas als er zich al problemen voordoen. Het blijkt dat een succesvolle aanpak tussen het fysieke en sociale domein ten eerste wordt gekenmerkt door een vroege betrokkenheid van beide partijen (Kenniscentrum stedelijke vernieuwing, 2008). Ten tweede door in deze fase doelen te vormen en later in te gaan op financieringsvormen. Ten derde dient er van beide kanten vertrouwen te zijn om controle los te laten. Door met dergelijke visie het proces in te steken wordt verwacht dat de kans op integraal succes toeneemt.

1.2 Probleem- en doelstelling

Het behoud van thuisgevoel is van toenemend integraal belang als gevolg van de individualisering van de samenleving en de versnelling van de woningbouwopgave (CBS, 2018; Ministerie van Algemene Zaken, 2022). De woningbouwopgave biedt kansen om eenzaamheid in de samenleving, met name in de stad, te verminderen door ruimte te bieden aan verbondenheid en sociale cohesie, belangrijke aspecten van thuisgevoelens. Hiervoor dient er

tijdens het ontwikkelproces te worden nagedacht over het meenemen van de gevestigde bewoners en een ontwerp dat sociale interacties faciliteert en stimuleert. Thuisgevoel bestaat uit zowel fysieke als sociale binding welke samenkomen door sociale interacties in de openbare ruimte. Sociale interacties vinden namelijk plaats in een openbare ruimte die interacties faciliteert en herkenbaar dient te zijn, terwijl de interactie op zichzelf (en de mate van herhaling daarvan) zorgt voor sociale binding. Wanneer van een ontwerp wordt verwacht dat deze sociale interacties faciliteert en stimuleert wordt deze gedefinieerd als een ontmoetingsvriendelijk ontwerp. De totstandkoming daarvan betreft idealiter een integraal proces tussen zowel het fysieke als sociale domein, echter blijkt dat beide domeinen elkaar lastig weten te vinden (Kenniscentrum stedelijke vernieuwing, 2008). Naast het integrale karakter blijkt dat zeggenschap tijdens het participatieproces een middel kan zijn om de kans op indirecte displacement te verkleinen. Gevestigde bewoners gaan immers meer emotionele waarde hechten aan een gebiedsontwikkeling wanneer zij hier invloed op kunnen uiten (Duyvendak & Wekker, 2015).

Het doel van dit onderzoek is inzicht geven over hoe een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling bij kan dragen aan het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Sociale interacties worden hierbij leidend geacht aangezien het fysieke domein een sturende rol heeft aangaande ontwerpen en vanuit het sociale domein wordt geacht dat deze thuisgevoel positief beïnvloeden (Verspoor et al., 2021; Duyvendak & Wekker, 2015). Deze focus in combinatie met de kansen die binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen bieden voor thuisgevoelens hebben geleid tot de volgende hoofdvraag; *Hoe hebben binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen invloed op het behoud van thuisgevoel bij gevestigde bewoners?*

Voor de beantwoording van de hoofdvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd;

1. Hoe kijken gevestigde bewoners en betrokken professionals naar het behoud van thuisgevoel?
2. Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen het perspectief van gevestigde bewoners en betrokken professionals als het gaat om het behoud van thuisgevoel in een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling?
3. Welke ruimtelijke principes kenmerken een ontmoetingsvriendelijk ontwerp binnen de kaders van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling?

1.3 Wetenschappelijke relevantie

Het brede karakter van de term thuisgevoel maakt het een domeinoverschrijdende term die met verschillende gezichten terug komt in de hedendaagse academische literatuur. Zowel vanuit ruimtelijk, sociaal en organisatorisch perspectief kan thuisgevoel worden benaderd. Gezien het sociale karakter van dit onderzoek staan termen als publieke familiariteit, blasé outlook, sense of place, sense as community en bridging/ bonding hoog in het vaandel (Blokland & Nast, 2014; Simmel, 2012; Gieryn, 2000; Francis et al., 2012; Putnam, 1995). Van deze theoretische concepten wordt verwacht dat deze invloed hebben op de sociale interacties van bewoners in

de openbare ruimte, waarmee deze invloed kunnen hebben op het behoud van thuisgevoel waardoor deze termen relevant zijn binnen de kaders van deze studie.

Resultaten van dergelijke onderzoeken blijken in grote meerderheid gericht op beleidsadviezen waarmee het maatschappelijk belang hoog in het vaandel staat. Deze beleid georiënteerde focus rijmt vaak niet met de belangen van de ontwikkelende partijen welke commerciëler en meer tijdsgebonden zijn. Op basis van input van bewoners en actoren binnen het fysiek domein wordt binnen deze studie gepoogd vorm te geven aan de brug tussen het fysieke domein en thuisgevoel. Met deze integrale aanpak wordt inzicht gegeven in de potentiële effecten die binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen kunnen hebben op het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners.

Dat een focus op thuisgevoel van belang is wordt onderstreept door Moser, Ratiu en Fleury-Bahi (2002) wanneer zij stellen dat er een positief significant verband is tussen het thuisgevoel van individuen en hun welzijn. Dit verband kenmerkt zich doordat een toenemende mate van thuisgevoel wordt gelinkt aan een toenemende mate van interacties met herkenbare mensen en objecten, een uitgebreider en hechter sociaal netwerk en meer tevredenheid daarover (Moser et al., 2002). Daarbij stellen Verspoor et al. (2021) dat een thuisgevoel, in combinatie met een hogere mate van sociale cohesie, een significant positieve invloed heeft op de mentale gesteldheid van (Nederlandse) ouderen en in mindere mate ook voor jongere generaties.

1.4 Maatschappelijke relevantie

De trend die Duyvendak en Wekker (2015) stellen lijkt zich ook in Rotterdam door te zetten; inzetten op thuisgevoel om op deze wijze de leefbaarheid te verbeteren. Nu is leefbaarheid een term met veel gezichten en invloeden. Thuisgevoel betreft vooral de individuele beleving die door een collectief wordt gedeeld, een visie die leidend is voor dit onderzoek (Felder, 2021; Kara, 2013). Door middel van een gebiedsontwikkeling is het doel bij te dragen aan een beter en sociaal sterker Carnisse voor iedereen, thuisgevoel is daarbij een essentieel onderdeel (Van Dongen, 2021). Met dit onderzoek wordt beoogd meer inzicht te krijgen in het behoud van thuisgevoel voor de gevestigde bewoners, de ruimtelijke vertaling daarvan en hoe deze plaats kan krijgen in processen omtrent een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling.

Om dit onderzoek een concrete vorm te geven en een lokaal maatschappelijke bijdrage te leveren dient Carnisse Eiland als casus. Met Carnisse Eiland pogen publieke en private partijen (onder andere de gemeente Rotterdam, ERA Contour, Heijmans en Dura) een kwaliteitsimpuls te geven aan Rotterdam-Zuid, met in het bijzonder de wijk Carnisse (Gemeente Rotterdam, 2021). Deze kwaliteitsimpuls betreft het gebruik van de ligging van Carnisse Eiland, tussen het Zuiderpark en de wijk Carnisse, waarmee wordt gepoogd de ruimtelijke kwaliteit van het Zuiderpark te verbinden met de Carnisse (Sutherland, 2021; Van Dongen, 2021). Om deze gebiedsontwikkeling mogelijk te maken dient het gebied echter te worden herbestemd. Op Carnisse Eiland bevindt zich momenteel een breed scala aan maatschappelijke voorzieningen als basisscholen, een sportvoorziening, een buurttuin en een

verzorgingscomplex. Deze voorzieningen blijven in het gebied of worden verplaatst naar een nabijgelegen locatie (Van Rijswijk, 2021). Het is echter nog onbekend op welke wijze de maatschappelijke functies terugkeren, met als gevolg onvrede onder buurtbewoners. De huidige stedenbouwkundige en maatschappelijke waarde van het gebied wordt gepoogd terug te brengen in Carnisse Eiland door hofjesstructuren toe te passen en ruimte te bieden aan maatschappelijke voorzieningen. Zo komt er bijvoorbeeld één centraal plein inclusief paviljoen waarvan de functie wordt bepaald door huidige en toekomstige bewoners. Het doel hiervan is om ontmoetingen tussen buurtbewoners te stimuleren (Van Dongen, 2021).

Reeds hebben er verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden waarin de gemeente Rotterdam en ERA Contour B.V. de plannen hebben toegelicht aan de bewoners van Carnisse. Uit notulen van deze bijeenkomsten is gebleken dat de huidige bewoners van Carnisse door deze gebiedsontwikkeling vooral ruimte voor ontmoeting en natuur zien verdwijnen. Ontmoetingsplekken als de basisscholen en sportverenigingen maken plaats voor hoogbouw wat in contrast staat met de huidige stedenbouwkundige opzet van Carnisse. Als gevolg van deze sociale en fysieke transitie is het mogelijk dat het thuisgevoel van de huidige bewoners op zowel Carnisse Eiland als daar omheen negatief wordt beïnvloed (Mehdipanah et al., 2017). Sterker nog, Duyvendak en Van der Graaf (2009) stellen dat een toename in sociale binding hand in hand gaat met een toename in de educatieve mogelijkheden.

Carnisse Eiland dient echter door meerdere motieven als casus voor dit vraagstuk. Deze motieven komen vooral terug in de fysieke omgeving van Carnisse door behoeftes aan kwaliteitsimpulsen van zowel de openbare ruimte als de woningvoorraad, woningbouwambities vanuit de gemeente en de hoge mate van verhuisbewegingen (Sutherland, 2021; Van Dongen, 2021; Frantzeskaki, Steenbergen & Stedman, 2018). Deze behoeftes worden gekwantificeerd door de lage WOZ waardes van Carnisse die volgens Monsma (2016) illustrerend zijn voor de lage woningkwaliteit. Tezamen wordt geconcludeerd dat Carnisse als buurt laag scoort wat betreft sociale cohesie en huisvesting (Frantzeskaki et al., 2018). Als gevolg van dergelijke ontwikkelingen zijn er verschillende beleidsprogramma's op gericht om Carnisse van een zowel fysiek als sociale kwaliteitsimpuls te voorzien.

Naast de problemen in de woningvoorraad staan de sociaal economische problematieken van Carnisse hoog op de (nationale) agenda. In 2010 werd gestart met het Nationaal Programma Rotterdam-Zuid (NPRZ) omdat geconstateerd werd dat de sociaal economische problemen (zoals criminaliteit, binding met de maatschappij en schoolverlaters) in dit gebied in 'omvang en intensiteit ongekend zijn in Nederland' (NPRZ, 202; Gebiedscommissie Charlois, 2018). De interventies van het NPRZ zijn met name op fysieke elementen georiënteerd, maar kennen met een focus op onder andere onderwijs, veiligheid en werkplekken ook een sociale aard. Een onbedoeld gevolg van deze investeringen is een merkbare toename in de particulieren verhuur, waardoor een concept als (in)directe displacement maatschappelijk relevant wordt (Gemeente Rotterdam & Gemeenschap Carnisse, 2021). Uit lokale enquêtes is gebleken dat contact met de bureaus en buurtbewoners als een van

de belangrijkste factoren wordt gezien die het woonplezier positief beïnvloeden (Gemeente Rotterdam & Gemeenschap Carnisse, 2021). Ook deze factor kan onder druk gezet worden door een gebiedsontwikkeling als Carnisse Eiland waarbij betekenisvolle plekken verdwijnen, zonder dat duidelijk is wat hier in de toekomst voor terug komt en op welke manier dit gaat bijdragen aan het thuisgevoel van bewoners.

Het gevolg van bovenstaande ontwikkelingen is dat factoren voor de ervaring van thuisgevoel, als hechting en sociale cohesie, onder druk komen te staan door de verdwijning van betekenisvolle plekken, de grote mate van verhuisbewegingen en een toename in particuliere verhuur met een verwacht negatief effect op het buurtcontact tot gevolg. Dit staat haaks op de energie die door overheden en de buurt de afgelopen jaren in de wijk is gestoken om de leefbaarheid te verbeteren. In dit onderzoek staat thuisgevoel centraal aangezien het de lading dekt voor zowel de fysieke elementen van buurten als de beleving en binding daarvan door bewoners. Daarnaast wordt inzichtelijker aan welke knoppen betrokken professionals kunnen draaien om het thuisgevoel bij gevestigde bewoners te behouden.

Figuur 1. *Situering Carnisse Eiland te Rotterdam (Keizer Koopman et al., 2021)*

2. Theoretisch kader

Het vertrekpunt van dit onderzoek is het concept thuisgevoel. In het bijzonder het thuisgevoel van gevestigde bewoners dat onder druk kan komen te staan door, het tweede concept, binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen (Felder, 2021; Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Momenteel poogt het fysiek domein de rol van thuisgevoel in gebiedsontwikkelingen te implementeren door een focus op sociale interacties. Dit gebeurt met name in de ontwerpfase door, het derde concept, ontmoetingsvriendelijke ontwerpen (Mantingh, 2021).

2.1 Thuisgevoel

In toenemende mate komt het terug in beleidsstukken en marketingstrategieën; het thuis voelen in je woonomgeving. Deze emotie wil iedereen in zijn of haar woonomgeving ervaren, maar als deze wordt ervaren blijkt dat dit slechts geldt voor een selecte groep individuen (Duyvendak & Wekker, 2015). Deze groep individuen kenmerkt zich door een collectief gedachtegoed aangaande de wijk met bewuste en onbewuste uitsluiting van andere individuen tot gevolg. Concreter gaat thuisgevoel volgens Reinders en Bosch (2012) in op de beleving van locaties en objecten. Thuisgevoelens zijn daarnaast instabiel en beïnvloedbaar door bijvoorbeeld vormen van gentrificatie en toenemende mate van multiculturaliteit en stedelijke indrukken (Wirth, 1938; Simmel, 2012).

Wirth (1938) schetste een negatief beeld over de toenemende dichtheid in steden en de impulsen (als verkeer, individuen en reclame-uitingen) die daarbij komen kijken. Dit zorgt voor een blasé outlook; een onverschillige en zakelijke houding ten opzichte van buurtbewoners om de toenemende indrukken van de stad te verwerken (Wirth, 1938). Blokland en Nast (2014) belichten de houding van stedelingen vanuit een ander perspectief in de term publieke familiariteit. Publieke familiariteit betreft het herkennen van buurtbewoners en door hen herkend worden zonder deze personen daadwerkelijk te kennen (Blokland & Nast, 2014). Publieke familiariteit ontstaat organisch en vaak onbewust. Door deze benadering van interactie wordt herkenbaarheid gecreëerd waarmee het gevoel van gemak, veiligheid en comfort van individuen toeneemt.

Het ontstaan van thuisgevoel kan vorm krijgen doordat bewoners zich met een plek kunnen identificeren (Krupat, 1983). Dit identificatieproces met de fysieke omgeving, ook wel place identity, zorgt ervoor dat bewoners zich comfortabel voelen in hun buurt. Als de identiteit van een buurt breder wordt gedragen, wordt er een groepsidentiteit gecreëerd (Krupat, 1983). Volgens Duyvendak en Wekker (2015) is groepsidentiteit, naast homogeniteit en eensgezindheid, een essentieel onderdeel van de pure vorm van thuisgevoel. Naast sociale hechting speelt fysieke hechting, wat wordt gedefinieerd als rootedness, een belangrijke rol voor het behoud van thuisgevoel (Riger & Lavrakas, 1981). Felder (2021) stelt namelijk dat het thuis voelen in een urbane omgeving wordt bepaald door de mate van de herkenbaarheid van mensen en objecten waardoor het zorgt voor gevoelens van 'erbij horen', hechting, vertrouwen

en comfort. Hiermee wordt de brug gelegd tussen de sociale en fysieke aspecten van thuisgevoel. Deze mate van herkenbaarheid wordt grotendeels beïnvloed door de herhaalde interacties over tijd met mensen en objecten (Felder, 2021). De relevantie van de mate van herhaling wordt benadrukt door Kara (2013) waarbij tevens wordt gesteld dat het onmogelijk lijkt om de gehele relatie tussen menselijke interactie en de gebouwde omgeving in kaart te brengen. Thuisgevoel wordt door Felder (2021) gezien als een collectief proces doordat men verwachtingen stelt aan anderen en vice versa. Kuurne en Gómez (2019) stellen echter dat thuisgevoelens een individuele subjectieve observatie is aangezien de belevingswereld van een individu bepalend is voor de creatie van thuisgevoel. Hierbij wordt gesteld dat twee vormen van ‘erbij horen’ dominant zijn; de invloeden van het dagelijks leven en de herhalingen daarvan.

Thuisgevoel is onderhevig aan zowel ruimtelijke als sociale veranderingen en de snelheid daarvan in de omgeving. Relatief snelle ruimtelijke en sociale veranderingen kunnen ervoor zorgen dat de herkenbaarheid van de buurt daalt (Felder, 2021). Een combinatie van grote ruimtelijke en sociale veranderingen kan daarmee zorgen voor gevoelens van bedreiging en uitsluiting waardoor dit proces wordt gezien als bedreiging voor het thuisgevoel. Deze bedreiging geldt vooral als er nauwelijks of geen sprake is van buurtparticipatie bij gebiedsontwikkelingen (Manzo & Perkins, 2006). Daarmee kan worden gesteld dat participatietrajecten een directe relatie hebben met thuisgevoel. Het gaat hierbij vooral om de mate van zeggenschap. Zodra bewoners zeggenschap krijgen in een gebiedsontwikkelingen voelen zij zich meer verantwoordelijk en zijn processen van toe-eigening zichtbaar (Manzo & Perkins, 2006).

Al met al is het opvallend dat interacties met zowel herkenbare personen als objecten een fundamentele rol spelen in de aangehaalde onderzoeken en een positief verband lijken te hebben met de creatie van thuisgevoel (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). De focus op herhaalde interacties is daarmee potentieel interessant tijdens de ontwerpfase van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en biedt perspectief voor de dataverzameling. Het thuisgevoel dat wordt gehanteerd in dit onderzoek kenmerkt zich als gevolg daarvan door interacties met herkenbare personen en objecten om hierdoor gevoelens van ‘erbij horen’, vertrouwen, hechting, veiligheid (Felder, 2021). Hiermee wordt het thuisgevoel gezien als een collectief proces (Felder, 2021; Blokland & Nast, 2014; Moser et al., 2002). Buurtparticipatie speelt een noemenswaardige rol door het directe verband met de creatie van thuisgevoel (Manzo & Perkins, 2006). Met de herziene theorie van Blokland en Nast (2014) aangaande publieke familiariteit en de aanwezigheid van sociale netwerken in Carnisse kan worden aangenomen dat er in mindere mate een blasé outlook van toepassing is als dat Wirth (1938) stelt. De blasé outlook vormt echter wel een bedreiging voor de instandhouding van thuisgevoel aangezien de snelle ruimtelijke en sociale veranderingen deze onverschillige houding wel kunnen opwekken (Felder, 2021).

2.2 Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

Gebiedsontwikkelingen zijn invloedrijk voor de fysieke en sociale patronen van een stad (Wheeler & Gans, 1969). Tijdens dit proces nemen ontwikkelaars en planologen (veelal ruimtelijke) beslissingen die gevolgen hebben voor het sociale construct van buurten (Buttimer, 1971). Sociologen Wheeler en Gans (1969) stellen echter dat de interpretaties van de gevestigde en toekomstige bewoners leidend dienen te zijn voor een succesvolle gebiedsontwikkeling. De effecten van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen op het thuisgevoel blijkt in bestaande onderzoeken nog een onderbelicht aspect (Duyvendak & Van der Graaf, 2009). Door het brede karakter van deze relatie en de focus op ontmoeting blijkt echter wel dat er aanknopingspunten worden geboden die deze relatie mogelijk beïnvloeden. Zo stellen Mehdipanah et al. (2017) dat gebiedstransformaties waarbij de bestaande bewoners niet worden meegenomen negatieve effecten kennen op de onafhankelijkheid van de bestaande bewoners. Het gevolg hiervan is dat dergelijke processen bewoners afhankelijk maakt van marktpartijen wat ten koste gaat van de identiteit van een buurt, en daarmee zorgt voor verhuisbewegingen, gentrificatie en mindere mate van thuisgevoel (Mehdipanah et al., 2017). Wanneer bestaande bewoners wel in de participatietrajecten worden meegenomen is het resultaat positiever; investeringen in de buurt, met draagvlak van de bewoners, leidt tot grotere mate van gezondheid en sociaal kapitaal (Mehdipanah et al., 2017).

Naast participatie stellen Zheng et al. (2014) dat een stedelijke herstructurering een grotere kans heeft op succes als deze een duurzaam karakter heeft. Het gaat hierbij om een drievoudige focus op omgevingsfactoren, sociale verhoudingen en economische effecten. Wanneer wordt gefocust op het sociale karakter stellen Zheng et al. (2014) en Huang et al. (2020) dat het vooral gaat om een combinatie van een top-down en bottom-up strategie om een herstructureringsproces vorm te geven. Het gebruik van data maakt het mogelijk om beide strategieën te implementeren. Hierbij dient te worden vermeld dat deze onderzoeken in China hebben plaatsgevonden, weliswaar met een bredere scope, waarmee rekening dient te worden gehouden met de verschillen in politieke systemen.

Binnen het literatuuronderzoek zijn er geen signalen gevonden dat participatietrajecten leiden tot een slechter ontwikkelproces en/ of resultaat. Ten behoeve van bijvoorbeeld de identiteitsvorming en draagvlak worden door een participatietraject stappen gezet met resultaten die niet op andere manieren zijn te verwezenlijken (Mehdipanah et al., 2017). Hetzelfde geldt voor een duurzaam karakter van de ruimtelijke ontwikkeling; er zijn hiervoor ook in de literatuur geen negatieve signalen gevonden. De drievoudige focus op duurzame ontwikkeling, bestaande uit omgevingseffecten, sociale verhoudingen en economische verhoudingen, wordt in deze studie vooral afgekaderd naar de sociale verhoudingen. Deze focus op sociale verhoudingen is een gevolg van de literatuur aangaande thuisgevoel waarin wordt gesteld dat sociale interacties de grootste invloed kennen op thuisgevoel. Onderdeel van deze focus is de ruimtelijke vertaling van sociale interacties.

2.3 Ontmoetingsvriendelijk ontwerp

Door middel van ontwerpen die ontmoetingen in de openbare ruimte faciliteren en stimuleren, kortweg ontmoetingsvriendelijke ontwerpen, poogt het fysieke domein vorm te geven aan sociale interactie en thuisgevoel (Mantingh, 2021). Echter blijkt dat er geen inzicht is op de sociologische gevolgen van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen (Aelbrecht & Stevens, 2019). Ruimtelijke ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes worden nauwelijks getoetst waarmee de brug naar sociale aspecten vaak abstract is. Dit kennishiaat wordt in stand gehouden door gebrek aan onderzoek aangaande de effecten van stedenbouwkundige theorieën en ontwerpen op haar gebruikers (Aelbrecht & Stevens, 2019). Het gevaar hiervan lijkt dat oudere, verjaarde, stedenbouwkundige principes die worden toegepast niet meer passen in de wensen en behoeftes van de huidige technologiserende, duurzamere en meer multiculturele maatschappij (Aelbrecht & Stevens, 2019).

De toenemende aandacht voor de sociologische gevolgen van ruimtelijke ontwerpen wordt ook door Jennings en Bamkole (2019) onderstreept wanneer zij stellen dat de aanwezigheid van groen in stedelijke gebieden zorgt voor meer sociale cohesie en positieve interacties. Daarbij stelt Dempsey (2015) in internationaal verkennend onderzoek dat ruimtelijke ontwerpen met kwalitatief goede groenvoorzieningen stimulerend werkt voor de vorming van sociale cohesie in een buurt. Nu is kwaliteit een subjectief begrip dat door Dempsey (2015) wordt gedefinieerd als een gebouwde omgeving die als herkenbaar, toegankelijk, inclusief, aantrekkelijk, veilig en goed onderhouden wordt ervaren. Het blijkt dat niet één van deze variabelen op zichzelf een verband houdt met de sociale cohesie, maar dat het gaat om de combinatie van deze variabelen. Er dient echter rekening te worden gehouden met buurten die een hoge dichtheid kennen aangezien deze volgens Dempsey (2015) doorgaans een lagere omgevingskwaliteit en mate van sociale cohesie kennen als voornamelijk gevolg van verstening. Al met al dienen stedenbouwkundige ontwerpen en beleidsadviezen volgens Dempsey (2015) vanuit twee perspectieven te worden vormgegeven; vanuit de professional en de beleving van de gebruiker. Hierbij kent de professional een rationele houding met een focus op realisatie en haalbaarheid, waarbij de gebruiker vaker gevoelens laat spreken en kijkt naar veranderingen voor zijn of haar dagelijks leven.

Mouratidis en Poortinga (2020) schetsen echter een ander beeld. Een beeld waarin wordt gesteld dat groene omgevingen in stedelijke gebieden zorgen voor relatief minder levendige buurten waardoor er minder sociale interacties plaatsvinden. In het kwantitatieve onderzoek stellen Mouratidis en Poortinga (2020) dat er minder interacties zijn en dat deze vooral plaatsvinden bij (mobiliteits)voorzieningen. Deze interacties zijn gemeten aan de hand van data waaruit de aanwezigheid van een sociale interactie kan worden opgemaakt. Zij stellen dat buurten met een hoge dichtheid meer levendigheid kennen en meer sociale interacties. Echter wordt hierbij niet ingegaan op de kwaliteit van de sociale interacties maar ligt de focus op de absolute aantallen. Hiermee sluiten Mouratidis en Poortinga (2020) zich aan bij de visie van

Blokland en Nast (2014) aangaande publieke familiariteit. Het gaat daarbij niet om de kwaliteit of duur van de interactie, maar om de herhaling en herkenbaarheid van personen.

In de Nederlandse context blijkt dat de relatief hoge mate van beschikbaarheid van data en toepasbare literatuur bij kunnen dragen aan een ontmoetingsvriendelijke woonomgeving (Zang et al., 2014; Huang et al., 2020; Mantingh et al., 2021). Echter kent Nederland ook uitdagingen gezien de relatief hoge dichtheid en mate van multiculturaliteit (Mantingh et al., 2021). Hoe deze ontmoetingsvriendelijke ontwerpen er daadwerkelijk in Nederlandse context uit kunnen zien wordt omschreven door Mantingh et al. (2021). Zij verwachtten dat de beschreven ontwerpprincipes bijdragen aan de mate van sociale interacties en het thuisgevoel. Hierbij wordt onderscheid gemaakt op vijf schaalniveaus (buurt, routes, woonblok, drempelzone en woning) maar ontbreekt het aan verdere diepgang wat betreft de sociologische gevolgen daarvan. Op buurtniveau wordt een organische opbouw van de buurt (afwisseling van bijvoorbeeld pleinen en smallere straten) en differentiatie in ruimtes, functies en woonblokken succesvol geacht om sociale interacties te stimuleren. Wat betreft de route domineert een veilig en vertrouwd gevoel de motivatie om sociale interacties aan te gaan. De creatie van deze gevoelens verschilt per doelgroep maar betreft onder andere toegankelijkheid, sociale controle, eigenaarschap en overzicht. Op woonblok niveau dient de focus te liggen op ruimtelijke en sociale gedifferentieerde woningen. Een gemeenschappelijke ruimte en een aantrekkelijke plint worden hierbij als belangrijk bestempeld. In de drempelzone vinden de meeste ontmoetingen plaats, hierbij gaat het om de balans tussen ontmoeten en privacy. Deze balans is optimaal als er op woningniveau de verblijfsruimte grenst aan de overgangzone; dit heeft bijvoorbeeld de vorm van een kleine veranda. Dergelijke kenmerken van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen bieden handvatten om tijdens de ontwerp/ participatie fase van een gebiedsontwikkeling vorm te geven aan de rol van thuisgevoel (Mantingh et al., 2021).

Al met al blijkt dat dit onderzoek zich bevindt in een wetenschappelijk hiaat tussen ruimtelijke en sociologische principes (Aelbrecht & Stevens, 2019). Het gebruik van data kan hierbij een oplossingsrichting zijn om dit kennishiaat te overbruggen (Zeng et al., 2014). Andere onderzoeken geven echter ook aanknopingspunten om vervolgstappen te maken richting een ontmoetingsvriendelijke ontwerp, waarvan het wetenschappelijk plausibel wordt geacht dat deze bijdragen aan de mate van sociale interactie. Denk bijvoorbeeld aan de aanwezigheid van groene plekken waarbij onder andere de (sociale) veiligheid, toegankelijkheid en inclusiviteit is gewaarborgd (Dempsey, 2015). Een multidisciplinaire visie (vanuit zowel professionals als gebruikers) ten behoeve van de totstandkoming van een dergelijke omgeving zal naar verwachting bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit (Dempsey, 2015). Door het meenemen van de visie van Dempsey (2015) wordt de visie van Mouratidis en Poortinga (2020) minder relevant geacht, dit is met name het gevolg van het gebrek aan bewijslast aangaande de kwaliteit van de interacties. De ruimtelijke vertaling van Mantingh et al. (2021) biedt ten slotte handvatten over hoe een dergelijke ontmoetingsvriendelijke ruimte vorm kan krijgen.

3. Methodologie

3.1 Onderzoeksstrategie

Het verkrijgen van inzichten voor het behouden van thuisgevoel in processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen staat binnen deze studie centraal. Hierbij wordt tevens gezocht naar oplossingsrichtingen door middel van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen. De combinatie van het subjectieve karakter van thuisgevoel en de rol daarvan in binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen maakt een inductieve en kwalitatieve benadering passend. Met een dergelijke benadering wordt de mogelijkheid geboden om diepgang te zoeken met respondenten. Daarnaast kent de studie hiermee een organische vorm wat betekent dat deze gedurende het proces aangescherpt kan worden zodat de studie aansluit bij de realiteit (Bryman, 2016). Het dynamische proces van thuisgevoel betreft immers de ervaringen en interpretaties van bewoners van Carnisse (Wirth, 1938; Simmel, 2012). Deze worden vervolgens in verband gebracht met visies van betrokken professionals. Op basis van deze dataverzamelmethodeken wordt de analysefase en de conclusie vormgegeven.

3.2 Onderzoeksdesign

De (geografische) afkadering van deze studie betreft de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland te Rotterdam-Zuid. Aan de hand van deze casus worden verbanden gelegd met thuisgevoel, processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de mogelijkheden die ontmoetingsvriendelijke ontwerpen mogelijk bieden. Dergelijk abstracte en complexe hoofdconcepten maakt een gedetailleerde focus op één casus gewenst aangezien op deze wijze diepgang kan worden geboden om de kans op verklaringen te maximaliseren (Bryman, 2016). Een casestudy onderzoeksdesign biedt de handvatten om deze gedachtegang te bewerkstelligen en is daarmee leidend binnen deze studie. Een aandachtspunt hierbij is de mate van generaliseerbaarheid aangezien processen van gebiedsontwikkelingen contextafhankelijk zijn (Bryman, 2016). Het gevolg hiervan kan zijn dat verbanden die in deze studie worden gevonden niet van toepassing zijn op andere gebiedsontwikkelingen. Dit gevolg weegt in de huidige situatie echter niet op tegen de behoefte aan gedetailleerde inzichten in het concept thuisgevoel en haar verhoudingen met gebiedsontwikkelingen.

3.3 Operationalisatie

Ter beantwoording van de hoofdvraag en de aanvullende deelvragen kent deze studie drie hoofdconcepten; thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en ontmoetingsvriendelijke ontwerpen. De visie op thuisgevoel wordt inzichtelijk gemaakt aan de hand van de input van gevestigde bewoners en betrokken professionals. Hierbij is er in het bijzonder aandacht voor de mate van herhaalde interactie met personen en objecten, de manier waarop bewoners de woonomgeving interpreteren en de kwaliteit van sociale relaties (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002).

Binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen zullen ook worden getoetst aan de hand van input van gevestigde bewoners en betrokken professionals. Hierbij ligt de focus echter op de kwaliteit van het participatieproces, de mate van identiteitsvorming die daarmee wordt gecreëerd en de invloeden daarvan op de sociale verhoudingen (Mehdipanah et al., 2017; Zheng et al., 2014; Huang et al., 2020). Ontmoetingsvriendelijke ontwerpen kent een tweeledige methodiek waar enerzijds de theorie richtinggevend is en anderzijds deze visie wordt verfijnd door de input van de betrokken professionals uit het fysiek domein. Aandachtspunten hierbij zijn de sociale en fysieke kenmerken van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen en de integrale processen om ontmoetingen daadwerkelijk in ontwerpen te stimuleren (Aelbrecht & Stevens, 2019; Dempsey, 2015; Mantingh et al., 2021). Verdere diepgang aangaande de hoofdconcepten en bijbehorende dimensies zijn terug te vinden in het operationaliseringsschema (bijlage C).

3.4 Dataverzameling en analyse

Deze studie kent een drie methode van dataverzameling; de focusgroep, het interview en een literatuuronderzoek. Ten eerste zal de focusgroep worden toegepast om inzicht te krijgen in interpretaties en ervaringen van bewoners van Carnisse. Deze focusgroep vindt plaats met circa 6 geselecteerde buurtbewoners op een afgesproken moment. Buurtbewoners worden geselecteerd op basis van hun betrokkenheid in de wijk. Toegang tot deze groep vindt plaats via de Veldacademie en snowball sampling. Een focusgroep heeft de voorkeur door het collectieve en individuele karakter van thuisgevoel waarbij deze methodiek als middel faciliteert om in een informele setting collectieve en individuele patronen te herkennen (Bryman, 2016; Felder, 2021; Blokland & Nast, 2014; Moser et al., 2002). Analyse vindt plaats aan de hand van audio opnames, aantekeningen met kernpunten, observaties ter plaatse en coderingen. Dit resulteert in een paragraaf waarin collectieve en individuele patronen aangaande thuisgevoel in relatie tot processen van gebiedsontwikkeling worden beschreven.

Ten tweede zorgen ca. 4 á 5 semigestructureerde interviews voor diepgang in gesprek met betrokken professionals uit met name het fysiek domein. Denk hierbij aan betrokken ontwikkelaars en ambtenaren. Tijdens deze gesprekken staan de visies van deze respondenten ten opzichte van het behouden van thuisgevoel centraal, op zowel procesmatig als ruimtelijk niveau. Interessante gesprekspartners worden door de onderzoeker benaderd. Transcripten en (open, axiale en selectieve) coderingen vormen hierbij de basis van de analysemethode (Bryman, 2016). Op basis van de coderingen worden patronen geconstateerd die worden vergeleken met de input vanuit de bewoners en de literatuur.

Ten derde geeft literatuuronderzoek diepgang voor de hoofdconcepten, maar in het bijzonder voor de ontmoetingsvriendelijke ontwerpen. Naast dat de professionals worden bevraagd aangaande ontmoetingsvriendelijke ontwerpen vult de literatuur dit onderwerp aan door handvatten te bieden. Deze handvatten zijn ruimtelijk van aard en betreft principes en processen over hoe een ontmoetingsvriendelijke omgeving eruit kan zien en hoe deze kan

worden bereikt. Deze literaire visie wordt gereflecteerd op de visie van de professionals met als doel aanvullend, tegensprekend of completerend te zijn.

3.5 Ethische verantwoording

Deze studie waarborgt de anonimiteit van respondenten door middel van toetsing aan de gestelde eisen (zie bijlage A) en door het toestemmingsformulier (bijlage B) voorafgaand aan de deelname te delen met de respondenten. Zo is data enkel voor de onderzoeker toegankelijk in een beveiligde cloud-omgeving en kunnen respondenten niet worden geïdentificeerd aan de hand van input. Data omvat met name audio fragmenten van de gesprekken welke zal worden verwijderd na afronding van het onderzoek. Daarnaast hebben respondenten ten alle tijden de mogelijkheid om zich terug te trekken uit het onderzoek.

4. Resultaat

Op basis van interviews met betrokken professionals en een focusgroep met gevestigde bewoners heeft deze paragraaf vorm gekregen. Hierbij wordt ten eerste stilgestaan bij de visies op thuisgevoel. Ten tweede staan processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkeling centraal waarbij met name aandacht is voor de processen aangaande Carnisse Eiland. Afsluitend wordt ingegaan op hoe ontmoetingsvriendelijk ontwerp vorm krijgt in Carnisse Eiland, welke concepten daaraan verbonden zijn en hoe gevestigde bewoners dit momenteel ervaren. Centraal in deze paragraaf staan de overeenkomsten en contrasten tussen de betrokken professionals en de gevestigde bewoners.

4.1 Thuisgevoel

Visie op thuisgevoel

Vanuit zowel de gevestigde bewoners als de professionals blijkt er sprake van overeenstemming en contrast wanneer een visie op thuisgevoel wordt gevraagd. Beide partijen koppelen thuisgevoel namelijk aan de kwaliteit en frequentie van ontmoetingen waarmee zij een positief verband tussen thuisgevoel en ontmoeting onderstrepen. Echter is er ook sprake van enige discrepantie tussen de verwachtingen van de professionals en de ervaringen van bewoners aangaande de totstandkoming van deze ontmoetingen. Professionals hanteren een bredere blik op de creatie van ontmoetingen door in te gaan op een *“duidelijke zonering van welke ruimte door wie wordt gebruikt, welke schaal het heeft en hoe het gebouw aansluit op de stad”*. Uit gesprekken met gevestigde bewoners blijkt echter dat vooral vaste routes ontmoetingen stimuleren; *“Iedere morgen fiets ik op hetzelfde tijdstip door het Zuiderpark. Daardoor kom ik steeds dezelfde vrouw tegen die haar honden uitlaat. Dit contact is van ‘goedemorgen’ uitgegroeid tot hele gesprekken, waar ik haar in de buurt ook maar tegenkom”*. Door dergelijke situaties kan worden verwacht dat ook herkenbaarheid van personen een factor kan zijn in het behoud van thuisgevoel. De focus op herkenbaarheid is zowel bij professionals als bewoners wisselend maar over het algemeen minder urgent. Wel blijkt dat herhaaldelijke interacties met personen door de tijd heen bijdraagt aan het thuisgevoel. Dit proces, eerst begroeten en na herhaaldelijke interacties gesprekken, biedt kansen voor het uitbreiden van het lokale sociale netwerk.

Kansen door problematiek

Waar onder de gevestigde bewoners consensus over bestaat is dat de verbeterpunten die men ziet in Carnisse bijdragen aan de mate van thuisgevoel. Fysieke en sociale uitdagingen als het verbeteren van de woonkwaliteit en de criminaliteitscijfers worden als kansen voor thuisgevoel gezien; *“[Carnisse] is wel een wijk met allerlei achterstanden op allerlei lijstjes. Terwijl ik heel veel potentie zie, zeker omdat we altijd voor elkaar klaar staan. We kunnen als bewoners écht een verschil maken. Als het hier kan, dan kan het overal”*. Gevestigde bewoners voelen hiermee verantwoordelijkheid en eigenaarschap voor de conditie van de buurt. Echter zien

bewoners ook in dat de problematische kant van Carnisse voor sommigen ook een negatief effect kent op het thuisgevoel van medebuurtbewoners; *‘Er zijn heel veel mensen die met hun eigen sores bezig zijn. Die hebben niet zoveel band met de wijk’*. Het is uit voorbeelden van bewoners gebleken dat als mensen die veel mensen met hun eigen ‘sores’ bezig zijn een ontwrichtende werking kunnen hebben voor het thuisgevoel, vooral wanneer veel van deze mensen in elkaars buurt wonen. Initiatiefnemers, vaak proactieve bewoners en buurtinitiatieven, fungeren in dergelijke gevallen als springplank naar een buurtnetwerk waarmee ook beroep kan worden gedaan op de collectieve zelfredzaamheid van Carnisse. Hierdoor wordt tevens een afname in de persoonlijke problemen verwacht. Wanneer er geen initiatief is, zal de band met de wijk in ieder geval niet snel worden verbeterd.

Sociale veiligheid

Het gevoel van sociale veiligheid is tevens een aspect dat, volgens zowel de gevestigde bewoners als de literatuur (Dempsey, 2015), bijdraagt aan het behoud van thuisgevoel. Dit gevoel komt tot stand door interacties tussen buurtbewoners in de openbare ruimte. Het aanwezige vertrouwen in en bij buurtbewoners heeft hier een groot positief effect op; *‘De korte contactmomenten en het vertrouwen dat we in elkaar hebben maakt het voor je gevoel veiliger’*. Ook een schone openbare ruimte, en het schoon houden daarvan, wordt door zowel bewoners als professionals in direct verband gebracht met thuisgevoel. Een schone openbare ruimte staat voor de sociale normen en waarden die in Carnisse door buurtbewoners wordt gehandhaafd.

Fysieke hechting

Opvallend zijn de harde (fysieke) grenzen van het thuisgevoel. Gevestigde bewoners stellen; *‘In Carnisse ervaar ik thuisgevoel, maar als ik buiten Carnisse ga dan is dat thuisgevoel helemaal verdwenen. Dat gaat echt gigantisch hard, en dat komt denk ik door de architectuur.’* De lage bebouwing, portieken en naoorlogse architectuur zijn bij bewoners kenmerkend voor de architectuur in Carnisse. Zo voelt bijvoorbeeld de omgeving van het Zuidplein, direct grenzend aan Carnisse, niet meer als thuis. Deze ontwikkeling kan een bedreiging zijn voor thuisgevoel in combinatie met Carnisse Eiland aangezien de ontworpen architectuur afwijkt van de kenmerken van Carnisse Eiland. In paragraaf 4.2 wordt langer stilgestaan over wat dit betekend voor Carnisse Eiland.

Het zich niet meer thuisvoelen kent vooral gevolgen voor het gedrag van de gevestigde bewoners. Dit andere gedrag kenmerkt zich door minder openheid naar andere mensen omdat men zich niet herkent in de architectuur en daardoor minder welkom voelt. Hiermee komen de fysieke en sociale grenzen van thuisgevoel samen. Met dergelijke processen lijkt de link tussen thuisgevoel en identiteit voordehand liggend. Echter is gebleken dat deze relatie bij zowel professionals als bij de bewoners weinig is gelegd. Wanneer identiteit met thuisgevoel in verband werd gebracht bleek dat de conclusies, in dit geval vanuit een betrokken professional,

abstract van aard waren; *‘Mensen willen zich ook aan bepaalde identiteit kunnen committeren. Waar je woont is een verlengstuk van wat je belangrijk vindt. Maar erg tastbaar is het niet’*.

Sociale netwerken en thuisgevoel

Vanuit zowel de bewoners als de professionals worden buurtinitiatieven gelinkt aan het behoud, maar vooral ook de creatie van thuisgevoel. Zo stellen professionals dat aandacht voor buurtinitiatieven van groot belang is; *‘Nu is Carnisse Eiland een vrij grote herstructurering, maar je wil ook dat het NPRZ geld wordt besteed aan lokale buurtinitiatieven om de wijk bijvoorbeeld te vergroenen. Je wilt dus wel dat de grote en kleine initiatieven in balans zijn zodat iedereen deze kan benutten’*. Door middel van buurtinitiatieven krijgt een bredere groep bewoners handvatten toegereikt die zij kunnen gebruiken om een thuisgevoel te creëren. Het groeiende sociale netwerk van bewoners dat zich bij een buurtinitiatief aansluit is daarmee een belangrijke factor die het thuisgevoel beïnvloed. Dat een sociaal netwerk een krachtig middel is blijkt uit de collectieve zelfredzaamheid van Carnisse. Bewoners onderstrepen het belang van collectieve zelfredzaamheid; *‘Dat de burens een bloemetje voor je neerzetten, dat ze de stoep even schoonmaken en dat je plantjes verzorgd zijn. Daar zorgen we met de burens voor. Dat is voor mij thuisgevoel, mensens staan klaar voor elkaar’*. Deze collectieve zelfredzaamheid fungeert twee kanten op, enerzijds als reikende hand en anderzijds vinden bewoners het prettig dat men elkaars hulp accepteert zonder elkaar persoonlijk te kennen. In de basis bestaan deze sociale netwerken uit nabije burens welke een open houding kennen naar buurtgenoten.. De vaak kleine gebaren (koken voor zieken, op kinderen passen, boodschappen dragen etc.) en het al aanwezige vertrouwen bij hulpbehoevende is door gevestigde bewoners veelvuldig genoemd als deel van het thuisgevoel. Gezien de relevantie van sociale netwerken, welke worden gestimuleerd door buurtinitiatieven, voor het thuisgevoel is het voor Carnisse Eiland zaak dat buurtinitiatieven breed worden ingestoken. Dit betekent dat initiatieven vanuit Carnisse ook in Carnisse Eiland actief dienen te zijn en vice versa. Op deze wijze kunnen de sociale netwerken van beide buurten worden gemengd, waarmee door kan worden gebouwd op de bestaande collectieve zelfredzaamheid.

4.2 Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

Carnisse Eiland door de ogen van professionals

Vanuit de professionals blijkt een focus op de wooncarrière en ontmoeting centraal te staan als het gaat om de relatie tussen een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling als Carnisse Eiland en het thuisgevoel van gevestigde bewoners. Professionals anticiperen daarbij vooral op de eenzijdige woningvoorraad van Carnisse; *‘Kijkend naar de huidige situatie bestaat Carnisse veel uit portiekflats die vooral geschikt zijn voor mensens in een bepaalde levensfase. Als je gaat samenwonen of kinderen krijgt worden de woningen al snel te klein vandaar dat er ook veel verhuisbewegingen plaatsvinden. [...] Vooral de groep die veel verhuist zorgt voor weinig verbondenheid en eigenaarschap naar de wijk toe. Met Carnisse Eiland willen we variatie*

brengen in de woningvoorraad voor mensen die prettig wonen in Carnisse, maar op de woningmarkt klem komen te zitten. Op deze manier willen we mensen in Rotterdam en Carnisse houden met meer verbondenheid en eigenaarschap tot gevolg’. Daarnaast wordt Carnisse Eiland gezien als kwaliteitsimpuls. De behoefte aan een kwaliteitsimpuls wordt door zowel de professionals als de bewoners gedeeld. De link met het thuisgevoel komt volgens professionals vooral terug in het behouden van het lokale sociale netwerk en het kunnen blijven gebruiken van de lokale voorzieningen.

De tweede focus waarmee met Carnisse Eiland wordt gepoogd bij te dragen aan het thuisgevoel is de aandacht voor ontmoetingen. Deze ontmoeting komen zowel fysiek terug op verschillende niveaus als sociaal. Fysieke ontmoetingen bijvoorbeeld in de verbindingen met de huidige wijk door meer bruggen, waarnaast de sociale kant meer de nadruk legt op de aanwezige (maatschappelijke) voorzieningen die in Carnisse Eiland terugkomen waarmee ook andere bewoners van Rotterdam-Zuid worden aangetrokken.

Invloed van zeggenschap voor bewoners

Het blijkt echter dat gevestigde bewoners een negatiever beeld hebben over hun thuisgevoel door Carnisse Eiland. Bewoners zien dat ‘hun voortuin van de wijk’ wordt geherstructureerd zonder dat zij een gevoel van inspraak of zeggenschap hebben; *‘Het is in onze voortuin waar wordt gebouwd en je hebt het gevoel dat je met elke bewoner aan het schreeuwen bent; Niet in mijn voortuin! Ook hebben we verschillende ontwerpen gemaakt. Maar er wordt gewoon niet geluisterd, het is pijnlijk*’. Met een dergelijke visie lijkt het er op dat er met Carnisse Eiland een deel van hun thuisgevoel verdwijnt. Thuisgevoel kent voor de bewoners namelijk harde fysieke grenzen en het gebied waarin gevestigde bewoners zich nu thuisvoelen, de huidige situatie, wordt dermate geherstructureerd dat men zich er niet in herkent. Dit wil echter niet zeggen dat een gebiedsontwikkeling altijd een negatief effect heeft op het behoud van thuisgevoel. Sterker nog, gevestigde bewoners lijken trots te zijn wanneer zij het gevoel hebben zeggenschap en invloed te hebben op Carnisse Eiland; *‘Het lijkt mij fantastisch om later met mijn kleinkinderen door het gebied te lopen en te zeggen; Nou, dit is zo gebouwd omdat jou oma hier aan mee heeft gedacht*’. Het niet gehoord voelen door de gemeente aangaande ‘hun voortuin’ is dan ook het voornaamste wat de gevestigde bewoners, en daarmee hun thuisgevoel, dwars zit. Het gevolg hiervan is tevens dat bewoners een meer wantrouwende houding aannemen aangaande het lokale gemeentelijk stelsel en haar politiek, een ontwikkeling die de kans op polarisatie vergroot.

Positie gemeente Rotterdam

Dat bewoners zich niet gehoord voelen is ten eerste verklaarbaar door de weloverwogen en terughoudende houding van de gemeente Rotterdam als gevolg van de ophef omtrent de Fazanstraat te Carnisse. Sloop- en nieuwbouwplannen stonden centraal in een gemeentelijk project in de Fazantstraat welke door felle tegenstand vanuit de buurt zijn geannuleerd. Als

gevolg van de ophef heeft de gemeente Rotterdam ervoor gekozen enkel te communiceren over Carnisse Eiland wanneer er een weloverwogen plan ligt waarmee alle betrokken professionele partijen akkoord zijn. Hierdoor voelen gevestigde bewoners zich niet gehoord aangezien beslissingen zonder hun medeweten tot stand zijn gekomen. Ten tweede voelde de gemeente Rotterdam tijdsdruk als gevolg van een Rijkssubsidie die de ontwikkeling van Carnisse Eiland mogelijk maakt. De tijdstermijnen die hiermee verbonden zijn zorgen voor een besluitvaardig proces, maar ook voor minder tijd voor contact met de gevestigde bewoners. Ten slotte blijken verschillen tussen afdelingen binnen de gemeente niet bevorderend te zijn voor participatieve processen. Zo stellen professionals dat ruimtelijke afdelingen werken met plannen voor over vijf á tien jaar op buurt-, wijk en stadsniveau waarbij maatschappelijk georiënteerde afdelingen meer in het ‘nu’ opereren waarbij geen harde (fysieke) afbakening kan worden gehanteerd. De verwachting is dat de verschillen tussen deze werelden niet snel zal worden verkleind als gevolg van de woningnood en de (tijds)druk die daarmee gepaard gaat.

Participeren in processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

De verschillende persoonlijke, gemeentelijke en financiële belangen die met een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling als Carnisse Eiland gepaard gaan zorgen voor een complexe situatie waarin compromissen centraal staan. Waar bewoners bijvoorbeeld wensen hebben aangaande groenstructuren, stuurt een gemeente op klimaatadaptatie waarnaast een ontwikkelende partij haalbaarheidsanalyses op tafel legt en rekening dient te houden met de toekomstige bewoners. Keuzes die in dergelijke processen worden gemaakt zijn bepalend voor het verloop van een gebiedsontwikkeling. In de context van Carnisse Eiland betekent dit dat, mede ingegeven door de situatie binnen de gemeente, het participatieproces intensiveert na vaststelling van het stedenbouwkundig plan. Het blijkt dat bepaalde professionals zich bewust zijn van de nadelen van deze aanpak; *‘Het risico is dan echter wel dat als mensen de tekeningen zien dat ze denken van ‘zie je wel, het staat er al’. [...] Idealiter starten we eerder met participatieprocessen. [...] Het is nu de kunst van de architect om open te staan voor andere ideeën om daar vervolgens vorm aan te geven’*. Het vinden van een juiste balans tussen de haalbaarheid van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en het inzetten van een betekenisvol participatieproces vraagt om maatwerk. Wanneer de gevestigde bewoners zich gehoord voelen kunnen processen van gebiedsontwikkeling goed samengaan met thuisgevoelens. Dit proces werkt naast participerend ook informerend. Wanneer bewoners geen gevoel hebben met keuzes die zijn gemaakt, maar enkel de resultaten zien door middel van ontwerpen wekt dit eerder gevoelens van aversie op dan acceptatie; *‘Als ik helemaal mee was genomen in het verhaal wat betreft de participatie, dan had ik er wellicht iets positiever in gestaan. [...] Nu heb ik geen zicht op keuzes die zijn gemaakt. Hierdoor voelt het alsof mijn voortuin zonder toestemming wordt verbouwd’*. Het verhaal vertellen achter de ontwerpkeuzes is dan ook de voornaamste reden dat de geïnterviewde professionals in een meer ideale gebiedsontwikkeling de voorkeur hebben om meer tijd te besteden aan het participatieproces.

Dat dit niet is gebeurd is het gevolg van de weloverwogen houding van de gemeente en de tijdsdruk die zij ervaren. Tot op heden staat het thuisgevoel van de gevestigde bewoners (deels) onder druk door de ontwikkelingen omtrent Carnisse Eiland.

4.3 Ontmoetingsvriendelijk ontwerp

Het belang van ontmoeting voor het behoud van thuisgevoel is inmiddels door de theorie, gevestigde bewoners en professionals benadrukt. De ruimtelijke vertaling van ontmoetingen vindt volgens professionals plaats op verschillende niveaus; *“Ontmoetingen onderscheiden we op verschillende schaalniveaus. Mensen komen elkaar tegen door bijvoorbeeld dezelfde routes en daardoor krijg je dat zij elkaar groeten. Op een gegeven moment herken je de mensen op straat. Je directe burens ken je op een gegeven moment beter. [...] Ik denk dat dat heel erg het thuisgevoel beïnvloed”*. Een brede focus op ontmoeting is daarmee een fundamenteel aspect van het stedenbouwkundig plan van Carnisse Eiland. Op wijkniveau door de bestaande wegenstructuur door te leggen en het toevoegen van een aantal bruggen. Echter zijn gevestigde bewoners sceptisch over de toegankelijkheid van Carnisse Eiland. Zij zien Carnisse Eiland eerder als ontoegankelijk, dan als toevoeging aan Carnisse. Dit wordt met name veroorzaakt door de andere architectuur het *“in zichzelf gekeerde”* ontwerp. Op buurtniveau wordt op ontmoeting geanticipeerd door het gemeenschappelijke paviljoen wat als verzamelplaats dient te dienen waarnaast ook de maatschappelijk voorzieningen van het gebied hun functie hebben. Theoretisch gezien is de verwachting dat zowel het paviljoen als de voorzieningen bij zullen dragen aan een thuisgevoel. De handvatten hiervoor zijn er aangezien bewoners hebben gesteld dat voorzieningen en de reuring die daarmee gemoeid wordt gerelateerd aan thuisgevoel. In hoeverre dit schaalniveau daadwerkelijk effectief is moet gaan blijken aangezien bewoners zich nog niet aangesproken voelen door het concept. Zoals uit paragraaf 4.1 blijkt dat bij gevestigde bewoners (vaste) routes momenteel het meest geschikte ontwerpmiddel is om thuisgevoel te behouden. Aandacht op woonblokniveau is een onderdeel dat vooral terugkomt door de creatie van collectieve tuinen binnen het woonblok. Door middel van collectieve tuinen wordt gepoogd burens vaker met elkaar in contact te laten te komen en wordt verdere verkaveling tegengegaan. De gevestigde bewoners zien echter weinig meerwaarde in dit concept; *het [ontwerp van Carnisse Eiland] zijn hofjes en gaan in de avond dicht. Hoe laat is 's avonds? Dat zien wij hier ook gebeuren. We zien het in de volkstuinten gebeuren waar we veel wandelen, maar soms toch worden opgesloten of erg bekeken worden”*. Een onderdeel waar, binnen Carnisse Eiland, in toenemende mate aandacht aan is besteed zijn de ontmoetingen op woningniveau. Deze krijgen vorm door een overgangszone die in het merendeel van de woningen is ontworpen. Deze overgangszone, de deels inpandige buffer/ veranda tussen de woning en de openbare ruimte, moet ontmoetingen met buurtbewoners stimuleren en het gevoel van sociale veiligheid vergroten. Daarnaast wordt door de overgangszones gepoogd om eigenaarschap te creëren. Dat eigenaarschap wordt getriggerd doordat bewoners zelf de mogelijkheid hebben om de eigen overgangszone in te richten.

Conclusie

In dit kwalitatieve onderzoek is inzicht gegeven in hoe een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling bij kan dragen aan het behoud van thuisgevoel van gevestigde bewoners. Deze focus heeft geleid tot de volgende hoofdvraag: *Hoe hebben binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen invloed op het behoud van thuisgevoel bij gevestigde bewoners?* Aanvullend hierop is aandacht besteed aan hoe een gebiedsontwikkeling de rol van thuisgevoel voor gevestigde bewoners kan waarborgen door middel van ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes.

Invloed binnenstedelijke gebiedsontwikkeling op thuisgevoel

Al met al kan worden geconcludeerd dat een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling een directe invloed heeft op het behoud van thuisgevoel. Waar de theorieën, professionals en bewoners het unaniem over eens zijn is dat ontmoetingen de grootste invloed hebben op het behoud van thuisgevoel. Verschillende theorieën besteden daarnaast aandacht aan het belang van herkenbaarheid van personen en objecten (Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002). In de praktijk blijkt dat vooral architectuur hierbij een leidende factor is. Gevestigde bewoners stellen namelijk dat zij harde fysieke grenzen van thuisgevoel ontwikkelen. Hierdoor kunnen wijken, buurten en straten worden uitgesloten van het ‘thuis’ als deze in architectuur te veel afwijkt van de ‘eigen’ wijk.

Het gevoel van bewoners om gehoord te worden door de betrokken professionals speelt ook een grote rol. Door de motieven achter (ontwerp gerelateerde) beslissingen te horen en vervolgens daar input op te leveren kan draagvlak worden gecreëerd waarmee gevestigde bewoners zich (meer) kunnen committeren aan de identiteit van de gebiedsontwikkeling (Mehdipanah et al., 2017). Het omgekeerde is ook waar, wanneer bewoners zich niet serieus genomen voelen, keldert het draagvlak. Het is echter ook gebleken dat een gebiedsontwikkeling positieve effecten kan hebben op thuisgevoel. Sterker nog, gevestigde bewoners stelden dat als zij het gevoel hebben gehoord te worden en betrokken te zijn bij een gebiedsontwikkeling dit bijdraagt aan de binding met de (te ontwikkelen) buurt. Hierbij vertonen gevestigde bewoners signalen van eigenaarschap en verantwoordelijkheid, fenomenen die door professionals worden gezien als een overtreffende trap van thuisgevoel.

Contrasten tussen bewoners en professionals

Zoals reeds benoemd stellen bewoners en professionals dat ontmoetingen een fundamenteel onderdeel zijn voor het behoud van thuisgevoel. Hoe dit concreet vorm krijgt verschilt echter. Waar professionals naar verschillende schaalniveaus van ontmoetingen kijken, ervaren bewoners ontmoetingen vooral via routes. In gesprek met bewoners vallen hierbij twee aspecten op. Ten eerste staat de interactie centraal en gaat het sporadisch om de herkenning van voorbijgangers. Met Carnisse Eiland wordt hier door middel van bijvoorbeeld overgangszones ontwerptechnisch op geanticipeerd. Ten tweede is gebleken dat thuisgevoel harde fysieke

grenzen kent waarbij de architectuur leidend is. De combinatie met het feit dat bewoners zich niet gehoord voelen maakt dat Carnisse Eiland niet bijdraagt aan het thuisgevoel van gevestigde bewoners. Sterker nog, aangezien bewoners zich in de huidige situatie wel thuisvoelen, voelt het alsof een deel van hun ‘thuis’ wordt weggenomen.

Wanneer verder wordt ingezoomd op participatietrajecten en Carnisse Eiland blijkt dat de contrasten tussen de professionals en bewoners groter zijn. Dit wordt ingegeven door de informatieverstrekking naar gevestigde bewoners. Betrokken professionals wegen ruimtelijke en procesmatige beslissingen in overleg met elkaar af. De ontwikkeling in de Fazantstraat maakt echter dat de gemeente Rotterdam terughoudend acteert en weloverwogen naar bewoners communiceert wanneer alle betrokken professionele partijen akkoord zijn. Het gevolg hiervan is dat gevestigde bewoners zich niet gehoord voelen en motieven voor beslissingen niet te horen krijgen. Hierdoor ontstaat een negatieve tendens onder gevestigde bewoners waardoor zij zich verzetten tegen de gebiedsontwikkeling en nadenken over alternatieve stedenbouwkundige plannen.

Ontmoetingsvriendelijk ontwerp

Uit het onderzoek blijkt ook dat betrokken professionals Carnisse Eiland als brug naar het Zuiderpark willen laten fungeren. Een toegankelijk karakter als wijk wordt daarbij van groot belang geacht. Alsmede hierdoor is de aandacht voor ontmoeting op alle, de door Mantingh et al (2021) genoemde, schaalniveaus teruggekomen. De aandacht voor de overgangszone tussen de woning en de openbare ruimte springt hierbij het meest in het oog. Gevestigde bewoners zien het ontwerp van Carnisse Eiland echter meer als barrière doordat zij een in zichzelf gekeerd ontwerp zien. Het in zichzelf gekeerde karakter is ingegeven door de toename van semi-openbare ruimtes, hier voelen gevestigde bewoners zich minder welkom. De contrasten die op dit ruimtelijk niveau worden geschetst zijn met name het gevolg van de marginale rol die gevestigde bewoners hebben gespeeld bij de totstandkoming van het stedenbouwkundig ontwerp en het gebrek aan inzicht van bijbehorende beslissingen.

Discussie

Het doel van dit onderzoek was het creëren van inzicht in hoe een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling bij kan dragen aan het behoud van thuisgevoel onder gevestigde bewoners. Ter concretisering werden ontmoetingsvriendelijke ontwerpprincipes als concept gebruikt om vorm te geven aan het thuisgevoel in een gebiedsontwikkeling. Het fundament van dit kwalitatieve onderzoek bestaat uit academische literatuur. Met deze informatie als vertrekpunt is de stap naar de wijk Carnisse en de gebiedsontwikkeling Carnisse Eiland gemaakt. Het samenbrengen van de systeemwereld en de leefwereld was hierbij een belangrijk aspect. De dataverzameling diende hierbij als brug welke enerzijds vorm heeft gekregen door interviews met betrokken professionals en anderzijds door middel van een focusgroep met gevestigde bewoners.

Reflectie dataverzameling

Door interviews met betrokken professionals is gepoogd diepgang te creëren in hun visie aangaande thuisgevoel en hoe dit zowel ruimtelijk als procesmatig vorm krijgt voor gevestigde bewoners. Dit is in grote mate gelukt, mede door de transparante houding van de respondenten. De geïnterviewde professionals vulden vanuit de betreffende expertise elkaars punten aan en gaven daarbij inzichten vanuit hun belevingswereld. De link met de reeds onderzochte theorieën kon meermaals worden gelegd. Echter is gebleken dat de expertises van, met name commerciële, professionals vaker georiënteerd waren vanuit het perspectief van de toekomstige bewoner. Dit betekent niet dat de professionals geen aandacht gaven aan de gevestigde bewoners, maar wel dat de rol van deze bewoners abstracter bleef. Achteraf blijkt dit een logisch gevolg gekeken naar de rol van de commerciële partijen binnen de processen. In de eerste fase van het onderzoek was er sprake van te weinig bewustwording van deze (commerciële) dynamiek waardoor deze minder aandacht heeft gekregen in de theorie en de interviews.

De focusgroep bestond uit een groep gevestigde bewoners die betrokken waren in de wijk. De van hen verkregen input gaf diepgang en was een onmisbare aanvulling op de input van de professionals. De bewoners gaven, meer dan verwacht, persoonlijke context bij thuisgevoelens. Het discussiërende karakter van een focusgroep bleek daardoor tevens van meerwaarde. Echter was in antwoorden merkbaar dat het gebiedsontwikkelingsproces van Carnisse Eiland nog actueel was. Zowel voor de gesproken bewoners als voor de professionals geldt dat het hierdoor mogelijk is dat er antwoorden uit eigen belang zijn gegeven, of zijn aangedikt. Echter was het wel mogelijk deze antwoorden te nuanceren, maar een negatief effect op de betrouwbaarheid is niet uitgesloten.

Input die door de dataverzameling is verkregen kent een persoonlijke en sterk contextafhankelijke karakter. Ervaring en contexten van zowel thuisgevoel als een gebiedsontwikkeling kunnen sterk per locatie verschillen waardoor het moeilijk is om te spreken van een hoge mate van generaliseerbaarheid. Echter is wel gemeten wat is beoogd; het

is duidelijk wat thuisgevoel voor verschillende partijen betekent, ook binnen de context van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Hierdoor is er wel sprake van validiteit.

Interpretatie resultaten

Wat betreft de resultaten kan worden gesteld dat deze in grote lijnen overeenkomen met de verwachtingen. Zo wordt bijvoorbeeld het verband tussen thuisgevoel en ontmoeting door alle bronnen onderstreept en kan dit op verschillende niveaus worden toegepast. De verrassingselementen zitten vooral in de diepgang daarachter. Zoals bijvoorbeeld de harde grenzen van thuisgevoel of de niet corresponderende werkwijze tussen het sociaal en fysiek domein. Hierdoor blijkt tevens dat het onderzoeken betreffende thuisgevoel zeer contextafhankelijk te zijn en daarmee alleen generaliseerbaar op een abstracter wetenschappelijk niveau.

Met het huidige onderzoek is gepoogd een beeld te schetsen dat tussen het sociaal en fysiek domein in staat. Dit omdat eerdere studies vaak vanuit één domein waren georiënteerd. Op basis van dit onderzoek zou het fysieke domein met meer inzet op participatie daadwerkelijk thuisgevoel, en zelfs eigenaarschap, kunnen creëren. Daarnaast is uit interviews gebleken dat maatschappelijk georiënteerde afdelingen en organisaties, het sociaal domein, een betekenisvolle rol kan spelen wanneer zij proactief hun maatschappelijke expertise en netwerk gebruiken om handvatten te bieden om het participatieproces vorm te geven.

Vervolgonderzoek

Advies voor vervolgonderzoek is tweeledig. Ten eerste wordt geadviseerd om na afronding van Carnisse Eiland de effecten op thuisgevoel onder gevestigde bewoners te toetsen. Op dat moment kunnen resultaten van dit onderzoek in verband worden gebracht met het eindresultaat van Carnisse Eiland wat, met name in de participerende processen, tot interessante inzichten kan leiden. Zo kan op dat moment bijvoorbeeld beter worden ingeschat of participatie na vaststellen van het stedenbouwkundig ontwerp het juiste moment is, of dat een vroegere betrokkenheid van gevestigde bewoners succesvoller is. Om dit onderzoek in verband te brengen met vervolgonderzoek na afronding van Carnisse Eiland is het van belang dat er een vergelijkbare onderzoeksmethodiek wordt gehanteerd waarin in ieder geval integraliteit hoog in het vaandel staat. Dit betekent dat zowel professionals als gevestigde bewoners de kans moeten krijgen zich te uiten. Ten tweede stelt dit onderzoek ook dat thuisgevoel harde fysieke grenzen kent. Het is echter nog relatief onduidelijk welke variabelen van invloed zijn op deze grenzen en in hoeverre dit effect heeft op herontwikkelde gebieden. Inzicht in de variabelen die de grenzen van thuisgevoel bepalen geven namelijk ook op buurniveau inzicht in wat gevestigde bewoners belangrijk vinden en waar in toekomstige gebiedsontwikkelingen rekening mee kan worden gehouden.

Bibliografie

- Aelbrecht, P., & Stevens, Q. (2019). *Public Space Design and Social Cohesion*. Taylor & Francis.
- Amvest. (2019, 29 juni). 'ONZE BELANGRIJKSTE OPGAVE: EEN THUISGEVOEL CREËREN' – Amvest. Geraadpleegd op 9 april 2022, van <https://www.amvest.nl/nieuws/onze-belangrijkste-opgave-een-thuisgevoel-creeren/>
- Blokland, T., & Nast, J. (2014). From Public Familiarity to Comfort Zone: The Relevance of Absent Ties for Belonging in Berlin's Mixed Neighbourhoods. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1142–1159. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12126>
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Buttimer, A. (1971). Sociology and Planning. *Town Planning Review*, 42(2), 145. <https://doi.org/10.3828/tpr.42.2.5166205755771321>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, 18 december). *Prognose: 3,5 miljoen alleenwonenden in 2030*. Geraadpleegd op 6 april 2022, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/51/prognose-3-5-miljoen-alleenwonenden-in-2030>
- Dempsey, N. (2008). Does quality of the built environment affect social cohesion? *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 161(3), 105–114. <https://doi.org/10.1680/udap.2008.161.3.105>
- Duyvendak, J. W., & Van der Graaf, P. (2009). *Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing*. Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J., & Wekker, F. (2015, februari). *Thuis in de openbare ruimte?* Platform31. https://www.researchgate.net/publication/277009163_Thuis_in_de_openbare_ruimte_Over_vreemden_vrienden_en_het_belang_van_amicaliteit
- Felder, M. (2021). Familiarity as a Practical Sense of Place. *Sociological Theory*, 39(3), 180–199. <https://doi.org/10.1177/07352751211037724>
- Francis, J., Giles-Corti, B., Wood, L., & Knuiman, M. (2012). Creating sense of community: The role of public space. *Journal of Environmental Psychology*, 32(4), 401–409. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.07.002>
- Frantzeskaki, N., Van Steenbergen, F., & Stedman, R. C. (2018). Sense of place and experimentation in urban sustainability transitions: the Resilience Lab in Carnisse, Rotterdam, The Netherlands. *Sustainability Science*, 13(4), 1045–1059. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0562-5>
- Gebiedscommissie Charlois. (2018, september). *Wijkagenda's Charlois 2019–2022*. Gemeente Rotterdam. <https://www.watdoetdegemeente.rotterdam.nl/begroting2019/wijken/wijkagenda-carnisse/40-Wijkagenda-2019-2022-Carnisse-Zuidplein-en-Zuiderpark.pdf>
- Gemeente Rotterdam. (2021, december). *Startbesluit Carnisse Eiland. In uitvoering nemen van de grondexploitatie*. (Nr. 21bb014506). <https://rotterdam.notubiz.nl/document/10973810/1>
- Gemeente Rotterdam & Gemeenschap Carnisse. (2021, juni). *Toekomstperspectief Carnisse* (Nr. 1). Gemeente Rotterdam.
- Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 463–496. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.463>

- Huang, L., Zheng, W., Hong, J., Liu, Y., & Liu, G. (2020). Paths and strategies for sustainable urban renewal at the neighbourhood level: A framework for decision-making. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102074. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102074>
- Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The Relationship between Social Cohesion and Urban Green Space: An Avenue for Health Promotion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(3), 452. <https://doi.org/10.3390/ijerph16030452>
- Kara, B. (2013). Landscape Design and Cognitive Psychology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 82, 288–291. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.262>
- Keizer Koopman, B+B, & Over Morgen. (2021, december). *Carnisse Eiland - Stedenbouwkundig plan*.
- Kenniscentrum stedelijke vernieuwing. (2008, februari). *Sociaal en fysiek verbonden; het geheim van hoe*. VNG. https://vng.nl/files/vng/vng/Documenten/Extranet/Burgerzaken/bestanden_burgerparticipatie/Het_geheim_van_het_hoe_in_sociaal-fysiek_aanpak.pdf
- Krupat, E. (1983). A place for place identity. *Journal of Environmental Psychology*, 3(4), 343–344. [https://doi.org/10.1016/s0272-4944\(83\)80037-1](https://doi.org/10.1016/s0272-4944(83)80037-1)
- Kuurne (Ketokivi), K., & Gómez, M. V. (2019). Feeling at Home in the Neighborhood: Belonging, the House and the Plaza in Helsinki and Madrid. *City & Community*, 18(1), 213–237. <https://doi.org/10.1111/cico.12368>
- KWH. (2020, mei). *Voelt hurend Nederland zich thuis?* <https://www.kwh.nl/media/files/Publicaties/202005%20Rapport%20sectoronderzoek%20Thuis.pdf>
- Mantingh, I. (2021, 28 januari). *Hoe de gebouwde omgeving uitnodigt tot ontmoeten*. Platform31. Geraadpleegd op 9 april 2022, van <https://www.platform31.nl/nieuws/hoe-de-gebouwde-omgeving-uitnodigt-tot-ontmoeten>
- Mantingh, I., Duivenvoorden, A., Klapwijk, J., & Krabbendam, P. (2021, januari). *Ontwerpen voor ontmoeten*. Platform31. https://zijdekwartier.nl/wp-content/uploads/2021/02/P31-Ontwerp-van-ontmoeten_def.pdf
- Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335–350. <https://doi.org/10.1177/0885412205286160>
- Mehdipanah, R., Marra, G., Melis, G., & Gelormino, E. (2017). Urban renewal, gentrification and health equity: a realist perspective. *European Journal of Public Health*, 28(2), 243–248. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckx202>
- Ministerie van Algemene Zaken. (2022, 14 februari). *Volkshuisvesting en Ruimtelijk ordening*. Regering | Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 6 april 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/regering/coalitieakkoord-omzien-naar-elkaar-vooruitkijken-naar-de-toekomst/2.-duurzaam-land/volkshuisvesting-en-ruimtelijk-ordening>
- Monsma, A. (2016). Tegengesteld belang in de WOZ. *Belastingblad. Tijdschrift voor Provinciale, Gemeentelijke en Waterschapsbelastingen*, 239. <https://repub.eur.nl/pub/110713>

- Moser, G., Ratiu, E., & fleury-Bahi, G. (2002). Appropriation and Interpersonal Relationships. *Environment and Behavior*, 34(1), 122–136.
<https://doi.org/10.1177/0013916502034001009>
- Mouratidis, K., & Poortinga, W. (2020). Built environment, urban vitality and social cohesion: Do vibrant neighborhoods foster strong communities? *Landscape and Urban Planning*, 204, 103951. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103951>
- NPRZ. (2021). NPRZ. Nationaal Programma Rotterdam-Zuid. Geraadpleegd op 19 februari 2022, van <https://www.nprz.nl/over-nprz/nprz/over-ons>
- NU.nl. (2022, 24 januari). *De huizenprijzen stegen nog nooit zo hard*. NU - Het laatste nieuws het eerst op NU.nl. Geraadpleegd op 7 februari 2022, van <https://www.nu.nl/economie/6179601/de-huizenprijzen-stegen-nog-nooit-zo-hard.html>
- OpenInfo. (2022, 25 januari). *Cijfers Carnisse*. AlleCijfers.nl. Geraadpleegd op 16 februari 2022, van <https://allecijfers.nl/buurt/carnisse-rotterdam/>
- Pahl, R. E., & Gans, H. J. (1969). People and Plans: Essays on Urban Problems and Solutions. *The British Journal of Sociology*, 20(4), 460. <https://doi.org/10.2307/588935>
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
- Riger, S., & Lavrakas, P. J. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 55–66. <https://doi.org/10.1007/bf00896360>
- Simmel, G. (2012). The metropolis and mental life. *The urban sociology reader*, 37–45.
- Sutherland, M. [Gemeente Rotterdam]. (2021, 9 november). *Waarom de nieuwe woonwijk Carnisse Eiland?* [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=F9GDp4frfbY>
- Van Dongen, E. [ERA Contour B. V.]. (2021, 9 november). *Hoe komt Carnisse Eiland er uit te zien?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Mk16W1YlurE>
- Van Rijswijk, M. [Gemeente Rotterdam]. (2021, 9 november). *Wat gaat er gebeuren op Carnisse Eiland?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=9cPK_0_80-Q
- Van wie is Carnisse? Ongekend veel vastgoed in handen van beleggers in de Rotterdamse wijk op Zuid*. (2022, 3 februari). Rijnmond. Geraadpleegd op 7 februari 2022, van <https://www.rijnmond.nl/nieuws/1461290/van-wie-is-carnisse-ongekend-veel-vastgoed-in-handen-van-beleggers-in-de-rotterdamse-wijk-op-zuid>
- Verspoor, E., Beenackers, M. A., Oude Groeniger, J., & Van Lenthe, F. J. (2021). Do perceived social neighborhood factors explain the association between neighborhood age composition and mental health among Dutch older adults? *BMC Public Health*, 21(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11453-w>
- Wheeler, R. H., & Gans, H. (1969). People and Plans: Essays on Urban Problems and Solutions. *Social Forces*, 48(1), 125. <https://doi.org/10.2307/2575492>
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1–24. <https://doi.org/10.1086/217913>
- Zheng, H. W., Shen, G. Q., & Wang, H. (2014). A review of recent studies on sustainable urban renewal. *Habitat International*, 41, 272–279.
<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2013.08.006>

Bijlagen

A. Checklist ethical and privacy aspects of research

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title:	Ontmoetingen in gebiedsontwikkeling; <i>Een kwalitatieve verkenning naar de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en ontmoetingsvriendelijke ontwerpen</i>
Name, email of student:	Remco Tacken, 583092rt@student.eur.nl
Name, email of supervisor:	Sander van der Ham, sander@thuismakerscollectief.nl
Start date and duration:	07-02-2022, 19 weken
Is the research study conducted within DPAS:	NO
If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted? (e.g. internship organization):	Veldacademie te Rotterdam

PART II: HUMAN SUBJECTS

1. Does your research involve human participants.	Yes
<i>If 'YES': does the study involve medical or physical research?</i>	No
2. Does your research involve field observations without manipulations that will not involve identification of participants	Yes

PART III: PARTICIPANTS

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them?	No
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study?	No
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants?	No
4. Will the study involve actively deceiving the participants? <i>Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on</i>	No

<i>participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).</i>	
5. Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants?	No
6. Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)?	No
7. Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent?	No
8. Is the health and/or safety of participants at risk during the study?	No
9. Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured?	No
10. Are there any other possible ethical issues with regard to this study?	No

PART IV: SAMPLE

Where will you collect or obtain your data?	In de wijk Carnisse te Rotterdam
What is the (anticipated) size of your sample?	Het streven is om tussen één focusgroep te organiseren met bewoners en ca. 4 – 6 interviews met betrokken professionals.
What is the size of the population from which you will sample?	Carnisse kent ongeveer 11.800 inwoners

PART V: DATA STORAGE AND BACKUP

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?	Gedurende het onderzoek worden de data opgeslagen in een beveiligde cloud-omgeving waar enkel de onderzoeker toegang toe heeft.
Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?	De onderzoeker neemt hiervoor zelf de verantwoordelijkheid.
How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?	Verwerkte data wordt direct in de beveiligde cloud opgeslagen om de kans op verlies en verspreiding van data te minimaliseren.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?	Er zal geen persoonlijke data worden behandeld. Enkel data die wordt gerepresenteerd vanuit organisaties en bedrijven.
--	--

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Remco Tacken 	Name (EUR) supervisor: Sander van der Ham
Date: 15-03-2022	Date:

B. Toestemmingsformulier

Informatieblad voor onderzoek

Ontmoetingen in gebiedsontwikkeling; *Een kwalitatieve verkenning naar de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en ontmoetingsvriendelijke ontwerpen*

Als masterstudent Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid (Erasmus Universiteit) bestudeerd Remco Tacken de verbanden tussen thuisgevoel, binnenstedelijke gebiedsontwikkeling en de rol van ontmoetingsvriendelijke ontwerpen daarbij. Deze studie vindt plaats onder begeleiding van Sander van der Ham (Veldacademie). Uw meningen, visies en observaties zijn van essentieel belang om een representatief beeld te vormen over de situatie in Carnisse, met een specifieke focus op Carnisse Eiland.

Waarom dit onderzoek?	Dit onderzoek is als initiatief van de Veldacademie tot stand gekomen en heeft als doel de verbanden tussen het behoud van thuisgevoel, processen van binnenstedelijke gebiedsontwikkelingen en de rol van ontmoetingsvriendelijk ontwerpen op integrale wijze in kaart te brengen. Dit integrale karakter staat hoog in het vaandel gezien het gebrek aan kennis, het feit dat bewoners directe gevolgen van stedelijke vernieuwing ervaren maar keuzes hierover veelal plaatsvinden in het fysiek domein.
Verloop	U neemt deel aan een onderzoek waarbij we informatie zullen vergaren door: <ul style="list-style-type: none"> - U te interviewen en het gesprek op te nemen via audio-opname. De verwerking van dit interview/ deze focusgroep wordt ook naar u terug gekoppeld en zo nodig kan deze nog aangepast worden.
Vertrouwelijkheid	Ik doe er alles aan uw privacy zo goed mogelijk te beschermen. Naast de student zal alleen de scriptie begeleider toegang krijgen tot alle door u verstrekte gegevens. Er wordt op geen enkele wijze vertrouwelijke informatie of persoonsgegevens van of over u naar buiten gebracht, waardoor iemand u zal kunnen herkennen. In het onderzoek wordt u enkel aangeduid als individu binnen een bepaalde organisatie. Deze organisatie wordt wel bij naam genoemd.
Vrijwilligheid	U hoeft geen vragen te beantwoorden die u niet wilt beantwoorden. Uw deelname is vrijwillig en u kunt stoppen wanneer u wilt. Als u tijdens het onderzoek besluit om uw medewerking te staken, zullen de gegevens die u reeds hebt verstrekt tot het moment van intrekking van de toestemming in het onderzoek gebruikt worden. Wilt u stoppen met dit onderzoek? Neem dan contact op via 583092rt@student.eur.nl
Dataopslag	De verzamelde data worden in een beveiligde cloudomgeving opgeslagen. De onderzoeksgegevens worden tot dat de scriptie is afgerond en behaald. Uiterlijk na het verstrijken van deze termijn zullen de gegevens worden verwijderd.
Indienen van een vraag of klacht	Indien u specifieke vragen heeft over hoe er met uw persoonsgegevens wordt omgegaan, kunt u contact met mij opnemen. U kunt daarnaast een klacht indienen bij de Autoriteit Persoonsgegevens indien u vermoedt dat uw gegevens verkeerd zijn verwerkt.

Door dit toestemmingsformulier te ondertekenen erken ik het volgende:

	JA	NEE
1 Ik ben voldoende geïnformeerd over het onderzoek. Ik heb het informatieblad gelezen en heb daarna de mogelijkheid gehad vragen te kunnen stellen. Deze vragen zijn voldoende beantwoord en ik heb voldoende tijd gehad om over mijn deelname te beslissen.	☐	☐

- 2 Ik neem vrijwillig deel aan dit onderzoek. Het is mij duidelijk dat ik deelname aan het onderzoek op elk moment, zonder opgaaf van reden, kan beëindigen. Ik hoef een vraag niet te beantwoorden als ik dat niet wil.

Voor deelname aan het onderzoek is het bovendien nodig dat u voor verschillende onderdelen specifiek toestemming geeft.

- 3 Ik geef toestemming om de gegevens die tijdens dit onderzoek over mij worden verzameld te verwerken zoals is uitgelegd in het bijgevoegde informatieblad.

- 4 Ik geef toestemming om tijdens het gesprek geluid-opnames te maken en mijn antwoorden uit te werken.

- 5 Ik geef toestemming om mijn antwoorden te gebruiken voor gepseudonimiseerde quotes in de verslaglegging van het onderzoek.

Naam deelnemer:

Naam student: Remco Tacken

Handtekening:

Handtekening:

Datum:

Datum: 17-3-2022

C. Operationaliseringsschema

Hoofdconcept	Dimensie	Indicator
Thuisgevoel	Herkenning	<ul style="list-style-type: none"> - Bewoners ervaren herhaaldelijke interacties met personen (<i>Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast, 2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002</i>) - Bewoners ervaren herhaaldelijke interacties met objecten (<i>Duyvendak & Wekker, 2015; Wirth, 1938; Blokland & Nast,</i>

		2014; Felder, 2021; Moser et al., 2002)
	Gevoel van verbondenheid	<ul style="list-style-type: none"> - Bewoners hebben het gevoel dat zij erbij horen (Felder, 2021) - Bewoners hebben vertrouwen in buurtgenoten (Felder, 2021) - Bewoners ervaren vormen van sociale veiligheid (Felder, 2021) - Bewoners hechten waarde aan de buurt (Felder, 2021)
	Sociale relaties	<ul style="list-style-type: none"> - Sterke sociale relaties met personen in de buurt zijn niet essentieel (Blokland en Nast, 2014) - Het herkennen van personen is voldoende om tevreden te zijn over sociale relaties (Blokland en Nast, 2014) - Een onverschillige houding aannemen wordt als prettig ervaren (Wirth, 1938)
Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling	Kwaliteit participatieproces	<ul style="list-style-type: none"> - De kwaliteit van het participatie kent een positief verband met de mate van identiteitsvorming (Mehdipanah et al., 2017) - Een goed participatieproces zorgt voor een betere gebiedsontwikkeling (Mehdipanah et al., 2017) - Een goed participatieproces is zowel top-down als bottom-up (Zheng et al., 2014; Huang et al., 2020)
	Identiteitsvorming door gebiedsontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke vernieuwing zorgt voor een verminderd

		<p>thuisgevoel (<i>Felder, 2021; Duyvendak & Wekker, 2015</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke vernieuwing zorgt voor minder herkenbaarheid van buurt (<i>Felder, 2021</i>) - Stedelijke vernieuwing brengt de identiteit in gevaar (<i>Mehdipanah et al., 2017</i>)
	<p>Invloeden gebiedsontwikkeling op sociale verhoudingen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke vernieuwingen zorgen voor gevoelens van uitsluiting en bedreiging (<i>Felder, 2021</i>)
<p>Ontmoetingsvriendelijk ontwerp</p>	<p>Sociale kenmerken</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Het ontwerp biedt sociale veiligheid (<i>Dempsey, 2015</i>) - Het ontwerp biedt toegankelijkheid (<i>Dempsey, 2015</i>) - Het ontwerp biedt inclusiviteit (<i>Dempsey, 2015</i>)
	<p>Fysieke kenmerken</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Stedelijke gebieden faciliteren sociale cohesie minder (<i>Dempsey, 2015</i>) - Groene gebieden faciliteren sociale cohesie (<i>Jennings & Bamkole 2019</i>) - Differentiatie in functies zorgt voor interacties (<i>Mantingh et al., 2021</i>)
	<p>Integralen processen</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Integrale ontwerpprocessen zorgen voor een kwalitatief beter ontwerp (<i>Dempsey, 2015</i>)

D. Interviewvragen professionals

Voor dit onderzoek hebben interviews plaatsgevonden met ERA Contour (ontwikkelaar), KeizerKoopman (stedenbouwkundige), Stedenbouwkundige gemeente Rotterdam en Gebiedsadviseur MO gemeente Rotterdam. Gezien het semigestructureerde interviews betref kunnen onderstaande vragen als leidraad voor de interviews worden gezien.

Algemeen

1. Wat is uw positie in het consortium van Carnisse Eiland?
2. Wat verstaat u onder thuisgevoel?
3. Waardoor wordt thuisgevoel gekenmerkt?

Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling

4. Hoe ziet het ideale proces van een binnenstedelijk gebiedsontwikkeling er voor jullie uit? Is deze volledig top-down of bottom-up? Of gaat het om een balans hiertussen?
5. Op welke wijze verwacht u dat een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling invloed heeft op het thuisgevoel van bestaande (buurt)bewoners?
6. Welke mate kennen thuisgevoel en ontmoetingsvriendelijkheid prioriteit in ontwikkelingsprocessen? Hoe komt deze prioriteit tot stand?
7. In welke mate heeft de huidige identiteit van een buurt invloed op een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling? En op welke manieren wordt gepoogd de identiteit van een buurt terug te laten komen in stedelijke herstructureringen?

Ontmoetingsvriendelijke ontwerpen

8. In hoeverre wordt er gefocust op de ontmoetingsvriendelijkheid van ontwerpen?
9. Wat zijn fysieke kenmerken van een ontmoetingsvriendelijk ontwerp?
10. Wat zijn sociale kenmerken van een ontmoetingsvriendelijk ontwerp?

Conclusie

11. In welke mate bent u tevreden over hoe thuisgevoel binnen Carnisse Eiland wordt geïmplementeerd?
12. Hoe ziet u de rol van thuisgevoel binnen binnenstedelijke ontwikkelingen de komende jaren voor u?

E. Interviewvragen gevestigde bewoners

Voor dit onderzoek heeft een focusgroep met zes betrokken bewoners plaatsgevonden. Gezien de focusgroep een semigestructureerde opzet betrof kunnen onderstaande vragen als leidraad voor de interviews worden gezien.

Algemeen

1. Wat verstaan jullie, als individu, onder thuisgevoel?
2. Wat betekent thuisgevoel voor jullie?

Sociale hechting

3. In welke mate ervaren jullie;
 - a. Vertrouwen in buurtgenoten?
 - b. Een veilig gevoel in de buurt?
4. Maken jullie liever een praatje op straat, begroet je enkel iemand of nemen jullie liever een meer onverschillige houding aan?
 - a. Komen jullie daarbij vaak dezelfde mensen tegen?

Fysieke hechting

5. Ervaren jullie een mate van fysieke hechting met de buurt?
 - a. Zijn er herkenbare objecten in de buurt die daaraan bijdragen?

Stedelijke vernieuwing

6. Zou een goed participatieproces bijdragen aan de mate van thuisgevoel?
7. Draagt Carnisse Eiland bij aan de identiteit van Carnisse?
8. Hoe kan Carnisse Eiland bijdragen aan het thuisgevoel van jullie?

Conclusie & samenvattende visie

9. Ervaren jullie een thuisgevoel?
 - a. Wat maakt Carnisse thuis?
 - b. Hoe kan het thuisgevoel worden verbeterd?